

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e 5.1.2.e @minbuza.nl>
Verzonden: woensdag 27 oktober 2021 18:38
Aan: CORIA; AZ - 5.1.2.e AZ - 5.1.2.e ; AZ - 5.1.2.e ;
 5.1.2.e DEF - 5.1.2.e ; DEF - 5.1.2.e ; DEF - 5.1.2.e ;
 ; 5.1.2.e ; 5.1.2.e ; FIN - 5.1.2.e ;
 lenM - 5.1.2.e ; JenV - 5.1.2.e ; JenV - 5.1.2.e Kabinet Aruba - 5.1.2.e
 Kabinet Aruba - 5.1.2.e ; Kabinet Curacao - 5.1.2.e ; Kabinet Sint Maarten -
 5.1.2.e ; Kabinet Sint Maarten - 5.1.2.e ; 5.1.2.e ; OCW -
 5.1.2.e ; OCW - 5.1.2.e ; OCW - 5.1.2.e ; VWS -
 5.1.2.e ; 5.1.2.e ; 5.1.2.e
CC: AZ - KMP; BIS; DOB-BB; DOB-KB; DGBEB; DGBEB-Coördinatie; DGES; DGIS; DGPZ;
 FEZ; 5.1.2.e 5.1.2.e ; 5.1.2.e ; 5.1.2.e
 ; 5.1.2.e RS; BZK - IZcoria; BZK - 5.1.2.e ; BZK -
 5.1.2.e ; CUR - 5.1.2.e ; DEF - 5.1.2.e ; DEF - 5.1.2.e ;
 DEF - coria algemeen; DEF - 5.1.2.e ; DEF - 5.1.2.e ; DEF - NP 5.1.2.e ; 5.1.2.e
 5.1.2.e) ; 5.1.2.e) ; Coria; 5.1.2.e
) ; 5.1.2.e FIN - 5.1.2.e FIN - 5.1.2.e
 ; FIN - 5.1.2.e ; FIN - 5.1.2.e ; FIN - 5.1.2.e ; lenM
 - 5.1.2.e ; lenW - 5.1.2.e ; lenW - 5.1.2.e ; lenW - 5.1.2.e
 ; lenW - 5.1.2.e ; JenV - 5.1.2.e ; JenV - 5.1.2.e
 JenV - 5.1.2.e ; Kabinet Sint Maarten - JZ; Coria LNV; OCW - 5.1.2.e ;
 OCW - 5.1.2.e ; SXM - 5.1.2.e ; SZW - 5.1.2.e ; SZW -
 5.1.2.e ; VWS - 5.1.2.e ; VWS - 5.1.2.e ; VWS - 5.1.2.e
 ; VWS - 5.1.2.e ; 5.1.2.e ; 5.1.2.e
Onderwerp: Strategische CoRIA: 3 november (concept-agenda en stukken)
Bijlagen: Concept agenda CoRIA d.d. 3 november 2021.docx; Concept MLS
 interdepartementaal Marokko.docx; Kaderinstructie Geo-engineering - CoRIA 3
 november.docx; Langere termijn planning en onderwerpen CoRIA 2021.docx

Geachte leden van de CoRIA,

Graag nodig ik u uit voor de vergadering van de CoRIA van **woensdag 3 november van 12.30 – 14.00 uur**. U treft hierbij de agenda en de beschikbare stukken aan.

De vergadering vindt plaats op BZ maar het is ook mogelijk om per video deel te nemen.

Graag uiterlijk **maandag 5 juli vóór 11.00 uur** aanmelden via coria@minbuza.nl (met vermelding op welke manier deelgenomen wordt).

Mochten er vragen of opmerkingen zijn n.a.v. de agenda en de stukken, dan verneem ik dat graag.

Hartelijke groet,

5.1.2.e
 5.1.2.e Strategische CoRIA

5.1.2.e

Directie Ondersteuning Bestuur (DOB)

Ministerie van Buitenlandse Zaken
 Rijnstraat 8

Den Haag

5.1.2.e @minbuza.nl

5.1.2.e

(secretariaat)

Help save paper! Do you really need to print this email?

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is toegezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen. De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

5.1.2.e

Van: Coria
Verzonden: donderdag 28 oktober 2021 10:14
Aan: 5.1.2.e
Onderwerp: FW: Strategische CoRIA: 3 november (concept-agenda en stukken)
Bijlagen: Concept agenda CoRIA d.d. 3 november 2021.docx; Concept MLS interdepartementaal Marokko.docx; Kaderinstructie Geo-engineering - CoRIA 3 november.docx; Langere termijn planning en onderwerpen CoRIA 2021.docx

Hoi 5.1.2.e !

Stukken zijn binnen. Ik had nog nooit van geo-engineering gehoord, maar het lijkt toch behoorlijk relevant te zijn voor K&E:

“Geo-engineering is het opzettelijk en grootschalig interveniëren in het klimaatsysteem van de aarde om de opwarming van de aarde te verminderen. Geo-engineering valt uiteen in twee categorieën: *carbon dioxide removal technologies* (CDR) en *solar radiation management* (SRM). Er kleven aan beide clusters van technieken grote risico’s en onzekerheden over mogelijke (onomkeerbare) gevolgen. Daarnaast spelen er complexe sociale, juridische en ethische vraagstukken.”

Zal ik dit vast uitzetten bij 5.1.2.e bijvoorbeeld?

Groet,

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minbuza.nl>
Verzonden: woensdag 27 oktober 2021 18:38
Aan: CORIA <CORIA@minbuza.nl>; AZ - 5.1.2.e @minaz.nl>; AZ - 5.1.2.e @minaz.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e minbuza.nl>; 5.1.2.e@minbuza.nl>; DEF - 5.1.2.e @mindef.nl>; DEF - 5.1.2.e @mindef.nl>; DEF - 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; FIN - 5.1.2.e @minfin.nl>; lenM - 5.1.2.e @minienm.nl>; JenV - 5.1.2.e @minjenv.nl>; JenV - 5.1.2.e @minjenv.nl>; Kabinet Aruba - 5.1.2.e @arubahuis.nl>; Kabinet Aruba - 5.1.2.e @arubahuis.nl>; Kabinet Curacao - 5.1.2.e @kgmc.nl>; Kabinet Sint Maarten - 5.1.2.e @kgmsxm.nl>; Kabinet Sint Maarten - 5.1.2.e @kgmsxm.nl>; 5.1.2.e @minlnv.nl>; OCW - 5.1.2.e @minocw.nl>; OCW - 5.1.2.e @minocw.nl>; 5.1.2.e @minocw.nl>; VWS - 5.1.2.e @minvws.nl>; 5.1.2.e @minszw.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>
CC: AZ - 5.1.2.e @minaz.nl>; 5.1.2.e@minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; BZK - IZcoria <5.1.2.e@minbzkl>; BZK - 5.1.2.e @minbzkl>; BZK - 5.1.2.e @minbzkl>; CUR - 5.1.2.e @gobiernu.cw>; DEF - 5.1.2.e @mindef.nl>; DEF - 5.1.2.e @mindef.nl>; DEF - coria algemeen <5.1.2.e@mindef.nl>; DEF - 5.1.2.e @mindef.nl>; DEF - 5.1.2.e @mindef.nl>; DEF - 5.1.2.e @mindef.nl>; DEF - 5.1.2.e @minezk.nl>; Coria <5.1.2.e@minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minlnv.nl>; FIN - 5.1.2.e @minfin.nl>; FIN - 5.1.2.e

5.1.2.e @minfin.nl>; FIN - 5.1.2.e @minfin.nl>; FIN - 5.1.2.e
@minfin.nl>; FIN - 5.1.2.e @mindef.nl>; lenM - 5.1.2.e
@minvws.nl>; lenW - 5.1.2.e @minienw.nl>; lenW - 5.1.2.e
@minienw.nl>; lenW - 5.1.2.e @minienw.nl>; lenW - 5.1.2.e
@minienw.nl>; JenV - 5.1.2.e @minjenv.nl>; JenV - 5.1.2.e
@minjenv.nl>; JenV - 5.1.2.e @minjenv.nl>; Kabinet Sint Maarten - JZ
5.1.2.e @kgmsxm.nl>; Coria LNV 5.1.2.e @minInv.nl>; OCW - 5.1.2.e @minocw.nl>; OCW - 5.1.2.e
@minocw.nl>; SXM - 5.1.2.e @sintmaartengov.org>; SZW - 5.1.2.e
@minszw.nl>; SZW - 5.1.2.e @minszw.nl>; VWS - 5.1.2.e
@minvws.nl>; VWS - 5.1.2.e @minvws.nl>; VWS - 5.1.2.e
@minvws.nl>; VWS - 5.1.2.e @minvws.nl>; 5.1.2.e
@minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>

Onderwerp: Strategische CoRIA: 3 november (concept-agenda en stukken)

Geachte leden van de CoRIA,

Graag nodig ik u uit voor de vergadering van de CoRIA van **woensdag 3 november van 12.30 – 14.00 uur**. U treft hierbij de agenda en de beschikbare stukken aan.

De vergadering vindt plaats op BZ maar het is ook mogelijk om per video deel te nemen.

Graag uiterlijk **maandag 5 juli vóór 11.00 uur** aanmelden via **coria@minbuza.nl** (met vermelding op welke manier deelgenomen wordt).

Mochten er vragen of opmerkingen zijn n.a.v. de agenda en de stukken, dan verneem ik dat graag.

Hartelijke groet,

5.1.2.e
5.1.2.e Strategische CoRIA

5.1.2.e
Directie Ondersteuning Bestuur (DOB)

*Ministerie van Buitenlandse Zaken
Rijnstraat 8
Den Haag*

5.1.2.e @minbuza.nl
5.1.2.e

Help save paper! Do you really need to print this email?

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is toegezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen. De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

Kaderinstructie geo-engineering

Inleiding

Om de klimaatdoelen uit de Overeenkomst van Parijs te halen, is het noodzakelijk om mondiaal de CO₂-emissies snel te reduceren en in 2050 klimaatneutraliteit te bereiken. IPCC-analyses laten daarbij zien dat voor het beperkt houden van de temperatuurstijging tot 1.5C een combinatie van ambitieuze emissiereducties, het veranderen van consumptie- en productiepatronen ('transformative pathways') en bescherming en herstel van ecosystemen nodig is. Als deze combinatie van maatregelen onvoldoende, of onvoldoende snel, worden doorgevoerd zijn mogelijk aanvullende technieken nodig om actief CO₂ uit de atmosfeer te verwijderen (negatieve emissies - NET).

Er zijn verscheidene nieuwe en bestaande technieken beschikbaar om CO₂ aan de atmosfeer te onttrekken. Daarnaast zijn er nieuwe technologieën gericht op het koelen van de planeet. In deze kaderinstructie gebruiken we voor deze verschillende technieken de verzamelterm geo-engineering. In de literatuur wordt daarnaast gesproken over *climate-engineering*, of over *climate-altering technologies and measures* (CATM).

Geo-engineering technieken

Geo-engineering is het opzettelijk en grootschalig interveniëren in het klimaatsysteem van de aarde om de opwarming van de aarde te verminderen. Geo-engineering valt uiteen in twee categorieën: *carbon dioxide removal technologies* (CDR) en *solar radiation management* (SRM).

Bij CDR gaat het om technieken waarmee CO₂ aan de atmosfeer wordt onttrokken, en wordt opgeslagen (in geologische, terrestrische of aquatische reservoirs). Het klimaat wordt hierdoor dichterbij zijn natuurlijke pre-industriële staat gebracht. Toepassing van bepaalde CDR-technieken kan noodzakelijk zijn voor het realiseren van negatieve emissies en klimaatneutraliteit in 2050.

Bij SRM gaat het om technieken waarmee de straling van de zon wordt beïnvloed (verminderd), waardoor de opwarming van de atmosfeer wordt afgeremd. SRM is daarmee enkel gericht op het bestrijden van de opwarming van de aarde. De technieken dragen niet bij aan het verminderen van CO₂, terwijl CO₂ ook zorgt voor andere milieuproblemen, zoals oceaanzuurzuring.

Zowel CDR- als SRM-technieken zijn goed beschouwd "end-of-pipe" (in tegenstelling tot emissiereducties bij de bron). Er kleven aan beide clusters van technieken grote risico's en onzekerheden over mogelijke (onomkeerbare) gevolgen. Daarnaast spelen er complexe sociale, juridische en ethische vraagstukken. Specifiek voor SRM is een belangrijke aanvullende vraag wat de risico's zijn op acute, snelle temperatuurstijging bij het uitvallen van SRM-technologie. Ook zijn er zorgen over de slecht te voorspellen gevolgen voor weerspatronen (stormen, neerslag) of andere onvoorziene neveneffecten.

Zie bijlage I, sectie 1. voor nadere informatie over de verschillende geo-engineering technieken.

Governance van geo-engineering

De vele vragen rond geo-engineering, in het bijzonder rond SRM, en de vele grensoverschrijdende risico's van verschillende technieken vereisen een deugdelijk internationaal juridisch kader met heldere internationale afspraken. Dat is voor geo-engineering (zowel voor CDR als voor SRM) nog maar zeer beperkt en gefragmenteerd aanwezig.

In sommige verdragen zijn specifieke afspraken gemaakt over geo-engineering, met name voor toepassingen in het mariene milieu. Partijen bij de Conventie inzake Biologische Diversiteit (CBD) hebben (unaniem) staten opgeroepen om te borgen dat er geen klimaat gerelateerde geo-engineering activiteiten plaatsvinden die een effect kunnen hebben op de biodiversiteit, totdat deze op wetenschappelijke basis gerechtvaardigd zijn. Daarbij wordt rekening gehouden met risico's voor het milieu en de biodiversiteit en mogelijke sociale, economische en culturele gevolgen. Inmiddels is er, middels een wijziging van het London Protocol (2013), een juridisch

kader opgesteld voor mariene geo-engineering. Deze wijziging is internationaal nog niet in werking getreden. Nederland heeft de wijziging al wel goedgekeurd en geïmplementeerd in de Waterwet. Dit betekent dat alle oceaانبemestingsactiviteiten in Nederland verboden zijn, met uitzondering van oceaانبemesting in het kader van legitiem wetenschappelijk onderzoek.

Het internationaalrechtelijk kader voor de aanpak van klimaatverandering is ook relevant voor CDR-technieken die bijdragen aan stabilisering/reductie van concentraties van broeikasgassen. Onduidelijk is of klimaatverdragen ook een basis bieden voor SRM.

Van belang is verder dat op grond van internationaal recht iedere schending van een internationale verplichting die aan de staat kan worden toegerekend, leidt tot staatsaansprakelijkheid. Staten kunnen elkaar hiervoor onderling aansprakelijk stellen. Individuen zullen voor geleden schade veelal slechts een rechtsingang hebben als daarvoor in het nationale recht een basis bestaat, of als inbreuk wordt gemaakt op hun mensenrechten.

Ook is het mogelijk dat specifieke geo-engineering technieken onder de reikwijdte vallen van bestaande verdragen zonder dat dit destijds bij de opstelling van die verdragen was voorzien. Een voorbeeld is de *Convention on the Prohibition of Military or Any Hostile Use of Environmental Modification Techniques* (ENMOD Convention (1977) waarbij Nederland partij is.

Randvoorwaarden aan de ontwikkeling en toepassing van geo-engineering zijn ook opgenomen in internationaal gewoonterecht en algemene beginselen van internationaal milieurecht.

Zie bijlage I, sectie 2. voor nadere informatie over de governance van geo-engineering.

Belangrijke uitgangspunten voor inzet geo-engineering

Bij de beoordeling van het beleid t.a.v. geo-engineering activiteiten, en de vormgeving van nationale en internationale governance, is een aantal uitgangspunten voor Nederland van belang:

- Preventiebeginsel: dit vereist, onder meer, voor elke techniek een strategische milieu-effectbeoordeling en voor elke toepassing van een techniek (activiteit) een project-milieu-effectbeoordeling. Dit betekent dat nieuwe technieken niet zijn toegestaan zolang er geen strategische milieu-effectbeoordeling en project milieu-effectbeoordeling heeft plaatsgevonden;
- Voorzorgsbeginsel: dit beginsel wordt ook gezien als een voortvloeisel uit het preventiebeginsel en richt zich op het rekening houden met de risico's van een techniek (wetenschappelijke onzekerheden). Bij onvoldoende kennis van / bewijs voor de veiligheid van de technologie wordt deze niet toegestaan. Ook is in het kader van dit beginsel het van belang om de ontwikkeling van geo-engineering technieken te wegen in het kader van het bindende voorzorgsbeginselbeginsel onder het VN Raamverdrag inzake Klimaatverandering (art. 3 UNFCCC) waar actie wordt verondersteld om de klimaatverandering tegen te gaan;
- Internationaalrechtelijke afspraken: gebruik van geo-engineering moet in lijn zijn met het internationaal recht en specifiek de internationaalrechtelijke afspraken van het Koninkrijk. Van belang zijn onder meer de afspraken in het kader van de Conventie inzake Biologische Diversiteit, die staten oproepen om te borgen dat er geen klimaat gerelateerde geo-engineering activiteiten plaatsvinden die een effect kunnen hebben op de biodiversiteit, totdat deze op wetenschappelijke basis gerechtvaardigd zijn;
- Ecosysteembenadering: op regionale, continentale en mondiale schaal voorkomen van afwenteling (bijvoorbeeld van klimaat naar biodiversiteit, of van klimaat naar luchtverontreiniging);
- *Prior en Informed Consent*: garanties voor belanghebbenden die mogelijk worden beïnvloed door de toepassing van de betreffende techniek.

Kaderinstructie geo-engineering

Omdat geo-engineering in veel verschillende fora aan de orde komt, is het belangrijk dat de hoofdlijnen van het Nederlands beleid worden vastgelegd in een kaderinstructie, die als basis kan dienen voor instructies in specifieke fora en standpuntbepaling t.a.v. wetenschappelijk onderzoek.

Standpunt Nederland t.a.v. geo-engineering in internationale fora

- De ontwikkeling van geo-engineering technieken vereist adequate internationale afspraken over de toepassing van deze technieken en het benodigde institutionele kader voor toezicht en handhaving;
- Een coherente en volledige set van dergelijke adequate internationale afspraken en het benodigde institutionele kader voor toezicht en handhaving ontbreken momenteel. Er is daarom een gedegen analyse nodig van de bestaande internationale afspraken, juridische raamwerken en condities voor toezicht en handhaving om te kunnen beoordelen waar er sprake is van hiaten en om voorstellen te doen voor de verbetering en borging van de integraliteit en samenhang. Nederland ziet daarvoor een leidende rol voor UNEP. Nederland staat positief tegenover het idee om een assessment rapport over de governance van geo-engineering op te laten stellen door UNEP, op basis van *Terms of Reference* die worden vastgesteld door de *UN Environment Assembly* (UNEA). Daarbij moet ook het werk worden betrokken onder de London Conventie en het London Protocol waarbij wordt onderzocht welke geo-engineering technieken de komende tijd meer aandacht vragen omdat de ontwikkelingen inhoudelijk erg snel gaan. Dat zou te zijner tijd kunnen leiden tot aanpassing van de relevante annexen bij het London Protocol;
- Nederland veroordeelt expliciet het gebruik van geo-engineering ten behoeve van militaire en geopolitieke doeleinden en/of doeleinden met agressief oogmerk als dit langdurige, wijdverspreide of zeer ernstige gevolgen heeft.
- Nederland geeft zich rekenschap van het feit dat voor het halen van de 1.5 C doelstelling mogelijk negatieve emissies nodig zijn, en dat gebruik van specifieke CDR-technieken daaraan kan bijdragen;
- Nederland is géén voorstander van het toepassen van SRM-technieken aangezien deze geen negatieve emissies opleveren; alle inspanningen moeten primair gericht zijn op het wegnemen van de oorzaken van klimaatverandering. Daarnaast zijn er voor deze technieken belangrijke aanvullende complexe ethische vraagstukken en onbekende, maar mogelijk grote grensoverschrijdende risico's. Nederland zal wetenschappelijk onderzoek binnen de hieronder beschreven kaders voor onderzoek echter niet verhinderen. Ook zal dit standpunt t.a.v. SRM ten minste elke twee jaar opnieuw worden bezien;
- Nederland is van mening dat de toepassing van CDR-technieken niet ten koste mag gaan van huidige inspanningen voor emissiereductie aan de bron en de inzet op de energietransitie; CDR kan wel een sluitstuk zijn of bijdragen aan de realisatie van een snel emissiereductiepad, maar is geen vervangend instrument. Herstelmaatregelen van ecosystemen en natuurbeleidsmaatregelen met een mogelijk positief effect in termen van CO₂-verwijdering worden in deze instructie niet beschouwd als CDR-techniek;
- Nederland zet, indien CDR-technieken noodzakelijk blijken, maximaal in op die technieken met bekende en lage risico's op het moment dat daarvoor de governance beschikbaar is en er daarmee voldoende waarborgen zijn.

Standpunt Nederland t.b.v. wetenschappelijk onderzoek

- Nederland wetenschappelijk onderzoek maakt onderscheid in thematisch onderzoek en onderzoek dat vrij is van thematische keuzes, zogenoemd ongebonden onderzoek. Bij het uitvoeren van onderzoek naar geo-engineering technieken geldt, zoals voor elk type onderzoek, de Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit (2018) die toeziet op de wetenschapsbeoefening. Voor wat betreft de inhoudelijke thematiek van onderzoek gelden grenzen ontleend aan onder meer het milieurecht.
- Voor het verrichten van wetenschappelijk onderzoek naar geo-engineering maakt Nederland onderscheid tussen verschillende fasen: het ontwikkelen, toetsen en toepassen van geo-engineering technieken in de praktijk:

- Het doen van onderzoek naar de ontwikkeling van CDR geo-engineering technieken in een laboratorium setting (kleinschalig, in besloten en veiliggestelde omgeving) is in principe zonder restricties toegestaan; de Nederlandse overheid zal de ontwikkeling van SRM-technieken niet actief bevorderen.
- Onderzoek waarbij het ontwikkelen, toetsen en toepassen van CDR geo-engineering technieken in de praktijk nodig is, moet voldoen aan alle eisen die het internationaal recht stelt, waaronder verplichtingen op grond van bestaande internationale afspraken, in het bijzonder milieuverdragen en met (strikte) inachtneming van algemene beginselen van internationaal milieurecht, zoals het preventiebeginsel met inbegrip van milieueffectbeoordelingen en het voorzorgsbeginsel, en verplichtingen inzake borging van mensenrechten.
- Nederland vindt het belangrijk dat verder onderzoek wordt gedaan naar CDR geo-engineering technieken om een beter begrip te hebben van risico's en opbrengsten, met het oog op de eventuele noodzaak van het realiseren van negatieve emissies.
- Nederland vindt het belangrijk dat verder onderzoek wordt gedaan naar de *negatieve impacts en risico's* van SRM geo-engineering, en dat de expertise ten aanzien van juridische, medische, sociale en ethische aspecten wordt versterkt.
- In samenwerking met de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen (KNAW) wordt de relevante kennis gebundeld voor een breder publiek, bijvoorbeeld middels factsheets.
- Voor het uitvoeren van onderzoek naar geo-engineering technieken zijn internationaal regels vastgesteld in het London Protocol (annex 5). Hoewel deze regels formeel betrekking hebben op onderzoek naar geo-engineering in het mariene milieu, zijn de regels goed toepasbaar voor onderzoek naar terrestrische geo-engineering. In afwachting van internationale bindende regels voor onderzoek aan terrestrische geo-engineering hanteert Nederland de regels zoals vastgelegd in het London Protocol.
- Op basis van bestaande juridische kaders zal voor specifieke casussen op nationaal niveau steeds moeten worden afgewogen of veldexperimenten en/of toepassing toelaatbaar zijn.¹

Deze kaderinstructie wordt elke twee jaar, en indien nodig frequenter, geactualiseerd.

¹ Voorbeeld van een recente specifieke casus betreft een veldexperiment naar de toepassing van olivijn in zee en kustgebieden om CO₂ in de lucht te verminderen. Op basis van toetsing door RWS Zee & Delta bleek dit niet toegestaan, omdat niet kan worden voldaan aan het toepasselijke internationaal recht en normen en uitgangspunten die voortvloeien uit internationale verdragen (London Protocol), OSPAR en EU-regels. Het veldexperiment staat op gespannen voet met het bereiken van een goede milieutoestand en doelmatig gebruik van de zee. Bovendien bestaat gerede twijfel over de balans tussen benodigde energie voor winning, processing en plaatsing van olivijn en de gerealiseerde CO₂ opname.

Bijlage I: Achtergrond

1. Geo-engineering uitgelegd

Geo-engineering valt uiteen in twee categorieën: *carbon dioxide removal technologies* (CDR) en *solar radiation management* (SRM). Hieronder worden de belangrijkste vormen kort toegelicht. Voor een verdere uiteenzetting wordt naar de literatuur verwezen, onder meer naar het rapport 'Klimaatengineering: hype, hoop of wanhoop?' van het Rathenau Instituut (2013).

Voorbeelden van CDR zijn:

- a. *Biomass Energy and Carbon Capture and Storage* (BECCS) – CO₂ opvangen voor het de biomassacentrale verlaat en opslaan en vastleggen.
- b. *Biochar production and burial/ soil carbon enrichment* – verhogen van koolstof in de bodem; biomassa verkolen met pyrolyse en gebruiken voor bemesting van grond.
- c. *Ocean fertilisation* (OF) – bemesting van de oceaan door toevoeging van limiterende stoffen, zoals ijzer, om planktongroei te bevorderen dat CO₂ opneemt en afzinkt naar de bodem als het doodgaat.
- d. *Enhanced weathering and ocean alkanisation* – Verschillende mineralen verweren onder invloed van natuurlijke processen. Bij deze verwerking nemen ze CO₂ op en vormen ze carbonaten of silicaten. Olivijn is een voorbeeld van zo'n gesteente.
- e. *Direct Air CO₂ Capture and Storage* (DACCS) – lucht aanzuigen met grote turbines met een chemisch proces, CO₂ scheiden en dan opslaan en vastleggen.

Behoud en duurzaam gebruik van ecosystemen dragen in belangrijke mate bij aan het voorkomen van klimaatverandering; herstel van gedegradeerde ecosystemen kan een bijdrage leveren aan het bereiken van aanvullende negatieve emissies. Het gaat hierbij echter niet om geo-engineering, maar om de zorg voor natuurlijke systemen. Alleen grootschalige bebossing in gebieden waar nooit bos heeft gestaan (en dus een ecosysteem wordt vervangen door een ander) met enkel het oogmerk om CO₂ te binden zou als CDR-techniek kunnen worden beschouwd.

Voorbeelden van SRM zijn:

- a. *Stratosferische aerosolinjectie* (SAI) – met ballonnen of vliegtuigen deeltjes zwavel of kalk in de stratosfeer spuiten, die zorgen voor meer reflectie van zonlicht.
- b. *Cirrus cloud thinning* (CCT) – uitdunnen van cirruswolken. IJskernen in hoge sluierbewolking spuiten zodat die korter bestaan en minder warmtestraling vasthouden.
- c. *Marine sky brightening* (MSB) – wolken boven zee oplichten. Zeewater in laaghangende wolken spuiten zodat die meer zonnestraling reflecteren.
- d. *Surface-based brightening* – het lichter maken van delen van het aardoppervlak om de weerkaatsing van zonlicht te verhogen, bijvoorbeeld het "witte daken plan", witte doeken ter bedekking van de Alpen en het uitstrooien van glazen korrels op Groenland.
- e. Ruimte spiegels – gigantische spiegels in de ruimte brengen die zonlicht reflecteren.

Over alle technieken bestaat nog veel inhoudelijke onduidelijkheid over hun technische en financiële haalbaarheid, de effectiviteit, permanentie (de vraag of de CO₂ echt opgeslagen blijft en er geen geleidelijke of plotselinge lekkage optreedt), risico's op afwenteling (onder meer de consequenties voor kwaliteit van bodem, water en lucht, voor biodiversiteit), en implicaties voor duurzame ontwikkeling en economische sectoren (landbouw, watervoorziening). Specifiek voor SRM is een belangrijke aanvullende vraag wat de risico's zijn op acute, snelle temperatuurstijging bij het uitvallen van SRM-technologie (*termination shock*). Daarnaast zijn er zorgen over de slecht te voorspellen gevolgen voor weerspatronen (stormen, neerslag).

SRM is het meest controversieel, omdat deze technieken alleen een symptoom van klimaatverandering bestrijden, namelijk de opwarming van de aarde. Deze technieken dragen niet bij aan het verminderen van CO₂, terwijl CO₂ ook zorgt voor andere milieuproblemen, zoals oceaanzuuriging. Het Rathenau Instituut constateerde daarom in 2013 al dat SRM-methoden geen oplossing bieden. CDR technieken zijn minder controversieel omdat ze CO₂ verminderen en daarmee het klimaatstelsel dichterbij zijn natuurlijke staat brengen, waardoor er minder risico's en onzekerheden aan deze methodes kleven. Meer onderzoek is echter nodig.

Het meeste klimaat technische onderzoek wordt uitgevoerd met behulp van klimaatmodellen. Het klimaatsysteem is echter zeer complex en niet volledig te vangen in een klimaatmodel. Om er echt achter te komen wat de effecten zijn van een geo-engineering techniek, moet deze getest worden, ook al zijn de gevolgen nog onbekend. Dat maakt met name SRM technieken risicovol.

Daarnaast spelen er ook risico's van beleidsmatige aard. Geo-engineering is een "end-of-pipe" aanpak, de toepassing kan ertoe leiden dat structurelere maatregelen aan de bron (emissiereductie, energietransitie) worden vertraagd of verminderd, of dat natuurbehoud wordt 'ingeruild' voor CO₂-vastleggende monoculturen. Daarmee verdwijnt het doel van *net zero emissions* in 2050 uit beeld, tenzij wordt ingezet op steeds risicovollere technologie.

Tenslotte spelen er ook politieke en ethische vragen. Er is geen duidelijkheid en consensus over de vraag wie deze technologieën mag gebruiken, en wie bepaalt wat de juiste 'stand van de thermometer' is. Hoe worden de belangen van verschillende landen, bevolkingsgroepen en de komende generaties meegewogen? Aan de beantwoording van deze vragen zitten belangrijke geo-politieke afwegingen, waar het gaat om de machtsbalans tussen landen en het mogelijk gebruik van deze technologie ten behoeve van militaire en/of doeleinden met agressief oogmerk.

2. Governance van geo-engineering

De vele vragen rond geo-engineering, in het bijzonder rond SRM, de mogelijke noodzaak van toepassing van in elk geval bepaalde CDR technieken en de vele grensoverschrijdende risico's van verschillende technieken vereisen een deugdelijk internationaal rechtelijk kader met heldere spelregels. Dat is voor geo-engineering nog maar zeer beperkt en gefragmenteerd aanwezig. De partijen bij de Conventie inzake biologische diversiteit hebben (unaniem) staten opgeroepen om te borgen dat geen geo-engineering activiteiten kunnen plaatsvinden die een effect hebben op de biodiversiteit, totdat deze op wetenschappelijke basis gerechtvaardigd zijn, waarbij rekening wordt gehouden met de daarmee gepaard gaande risico's voor het milieu, biodiversiteit en sociale, economische en culturele gevolgen (COP Besluit X/33 Biodiversiteitsverdrag). Hiermee geldt er een (niet juridisch bindend) moratorium op klimaat gerelateerde geo-engineering activiteiten en grootschalige veldexperimenten.

Ten aanzien van geo-engineering activiteiten is het volgende internationaalrechtelijke kader relevant:

Algemeen:

VN Raamverdrag inzake Klimaatverandering (UN Framework Convention on Climate Change, UNFCCC), het Kyoto Protocol en het Akkoord van Parijs

- Bovengenoemde verdragen bevatten het internationaalrechtelijk kader voor de aanpak van klimaatverandering. De afspraken in de klimaatverdragen zijn ook relevant voor de CDR-techniek nu dit kan bijdragen aan het ultieme doel van het UNFCCC, stabilisering/reductie van concentraties van broeikasgassen op een niveau waarop een door menselijk handelen gevaarlijke verstoring van het klimaat wordt voorkomen.

Deze verdragen moedigen daarbij de ontwikkeling van nieuwe technieken aan die CO₂ concentraties opslaan (op natuurlijke of kunstmatige wijze). Relevant is hierbij het voorzorgsbeginsel van het VN Klimaatverdrag (art. 3 par. 3 UNFCCC). Met dit beginsel brengt het Klimaatverdrag tot uitdrukking dat wanneer ernstige of onherstelbare schade dreigt te ontstaan, gebrek aan volledige wetenschappelijke zekerheid niet als grond mag dienen voor uitstel van die maatregelen. Met andere woorden, er mag niet gewacht worden met het treffen van maatregelen totdat volledige wetenschappelijke zekerheid bestaat. Ondanks een bepaalde mate van wetenschappelijke onzekerheid dienen partijen te anticiperen op het voorkomen of inperken van de oorzaken van klimaatverandering of het voorkomen of inperken van de nadelige gevolgen daarvan. Bij de afweging die nodig is voor het treffen van maatregelen uit voorzorg, zonder dat volkomen duidelijk is of de acties een voldoende effect zullen sorteren, kan volgens het verdrag rekening worden gehouden met een kosten-batenverhouding: als de voorzorgsmaatregelen een mondiaal voordeel opleveren tegen zo laag mogelijke kosten, zullen zij eerder genomen moeten worden.

Andere uitgangspunten die hierbij ook van belang zijn betreft het billijkheidsbeginsel waarbij verdragspartijen het klimaatstelsel dienen te beschermen ten behoeve van huidige en toekomstige generaties, op basis van billijkheid. Ontwikkelde landen dienen hierbij het voortouw te nemen. Verdragspartijen zullen tevens de duurzame ontwikkeling bevorderen.

- Onduidelijk is of het UNFCCC ook een basis kan bieden voor SRM. Hoewel de verschillende klimaatverdragen grotendeels aan staten zelf overlaten hoe zij CO₂ reductie bewerkstelligen, en geo-engineering daaraan kan bijdragen, is het de vraag of hiervoor niet een andere rechtsbasis nodig is gezien de grensoverschrijdende effecten en impact op niet-territoriale gebieden (open zee) die SRM kan hebben. De verdragen zijn gericht op de monitoring van uitstoot en opname van broeikasgassen en bieden niet de benodigde basis om de klimaateffecten te monitoren. Voor zover de doelstellingen in deze verdragen (temperatuurstijging beperken tot 1,5°C) niet behaald zouden kunnen worden zonder inzet van deze technieken, zou een aanzienlijke aanpassing van deze verdragen noodzakelijk zijn om een beheersregime voor de inzet van deze technieken te bieden.

Het is mogelijk dat specifieke geo-engineering handelingen onder de reikwijdte vallen van bestaande verdragen zonder dat dit destijds, bij de opstelling van die verdragen, was voorzien. De bekendste voorbeelden hiervan, met betrekking tot SRM-technieken, zijn het Verdrag betreffende grensoverschrijdende luchtverontreiniging over lange afstand (CLRTAP), het Verdrag betreffende de bescherming van de ozonlaag (Verdrag van Wenen) alsmede het bijbehorende protocol van Montreal (beide vanwege de introductie van aerosolen in de atmosfeer).

Daarnaast is er in sommige verdragen specifiek iets geregeld over geo-engineering, met name voor toepassingen in het mariene milieu.

Biodiversiteitsverdrag (1992):

- Een breed milieuverdrag voor het behoud en duurzaam gebruik van planten, dieren en micro-organismen. Bijna alle staten, waaronder ook Nederland, zijn partij bij het Verdrag, met uitzondering van de VS. Artikel 3 van het verdrag bepaalt dat staten voor activiteiten binnen hun rechtsmacht of onder hun toezicht geen schade aanrichten aan het milieu van andere staten of aan gebieden die onder geen enkele nationale rechtsmacht vallen (de 'global commons': de volle zee, de atmosfeer, de ruimte, en volgens Nederland ook Antarctica).
- In 2008 nam de Conferentie van de Partijen bij het verdrag een besluit aan met betrekking tot oceaانبemesting (*ocean fertilization*), waarin wordt gesteld dat er geen enkele technologie is die voldoet aan de basiscriteria op basis waarvan potentiële risico's vast te stellen zijn. Het besluit roept verdragspartijen daarom op ervoor te zorgen dat dergelijke 'ocean fertilization' activiteiten niet plaatsvinden zolang er geen adequate wetenschappelijke basis is die de activiteiten rechtvaardigen op grond van de in te schatten risico's en een wereldwijd, transparant en effectief controle en regelgevend mechanisme bestaat. Uitzondering hierop geldt onder strenge voorwaarden voor kleinschalig wetenschappelijk onderzoek in de kustwateren (Decision IX/16, COP 9, Bonn 2008).
- COP Besluit X/33² van 2010 introduceert een moratorium op geo-engineering activiteiten die een effect kunnen hebben op de biodiversiteit, totdat deze op wetenschappelijke basis gerechtvaardigd zijn, waarbij rekening wordt gehouden met de daarmee gepaard gaande risico's voor het milieu, biodiversiteit en sociale, economische en culturele gevolgen. Hiervan is uitgezonderd kleinschalig wetenschappelijk onderzoek (uitgevoerd conform art.

² Decision X/33 Biodiversity and climate change par. 8 (w): *Ensure, in line and consistent with decision IX/16 C, on ocean fertilization and biodiversity and climate change, in the absence of science based, global, transparent and effective control and regulatory mechanisms for geo-engineering, and in accordance with the precautionary approach and Article 14 of the Convention, that no climate-related geo-engineering activities³ that may affect biodiversity take place, until there is an adequate scientific basis on which to justify such activities and appropriate consideration of the associated risks for the environment and biodiversity and associated social, economic and cultural impacts, with the exception of small scale scientific research studies that would be conducted in a controlled setting in accordance with Article 3 of the Convention, and only if they are justified by the need to gather specific scientific data and are subject to a thorough prior assessment of the potential impacts on the environment;*

3 Biodiversiteitsverdrag). Hiermee geldt er dus een moratorium op klimaat gerelateerde geo-engineering activiteiten en grootschalige veldexperimenten. Dit moratorium is echter niet juridisch bindend.

Convention on the Prohibition of Military or Any Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD Convention) (1977):

- Nederland (KdN) is partij bij dit verdrag (in werking april 1983).
- Het verdrag verbiedt klimatologische interventie met een militair of vijandig doel, als dit langdurige, wijdverspreide of zeer ernstige gevolgen heeft. Verdragspartijen zullen het gebruik van milieuveranderingstechnieken voor vreedzame doeleinden niet hinderen. Dergelijke technieken zijn alleen toegestaan indien zij in lijn zijn met de algemene beginselen en toepasselijke regels van internationaal recht, w.o. het preventiebeginsel.
- Onder het ENMOD verdrag verbinden verdragspartijen zich tot het vergemakkelijken van, en hebben het recht deel te nemen aan, een zo uitgebreid mogelijke uitwisseling van wetenschappelijke en technologische informatie over het gebruik van milieuveranderingstechnieken voor vreedzame doeleinden.
- Verdragspartijen die hiertoe in staat zijn, dragen alleen, of tezamen met andere staten of internationale organisaties, bij aan internationale economische en wetenschappelijke samenwerking ter zake van het behoud, de verbetering en het vreedzaam gebruik van het milieu.
- Staten dienen daarbij rekening te houden met de behoeften van ontwikkelingslanden.

Internationaal gewoonterecht en algemene beginselen van internationaal (milieu)recht:

- de beginselen van internationaal milieurecht stellen randvoorwaarden aan de ontwikkeling en toepassing van geo-engineering:
 - *het preventiebeginsel*: Staten moeten verzekeren dat activiteiten binnen hun rechtsmacht of controle geen aanzienlijke schade toebrengen op gebieden onder de rechtsmacht of controle van een andere staat of buiten nationale rechtsmacht in algemene zin, in de 'global commons': de volle zee, de atmosfeer, de ruimte, en hoewel bediscussieerbaar, de poolgebieden. Onderdeel hiervan is voor elke techniek een strategische milieueffectbeoordeling en voor elke toepassing daarvan een projectmilieueffectbeoordeling.
 - *het voorzorgsbeginsel*: dit beginsel wordt ook gezien als een voortvloeisel uit het preventiebeginsel en richt zich op het rekening houden met risico's van een geo-engineering techniek (wetenschappelijke onzekerheden). Het gaat hierbij om het risico dat de technologie aanzienlijke schade toebrengt, de waarschijnlijkheid dat dat risico zich voordoet (anders dan bij het preventiebeginsel waar er wetenschappelijk inzicht is over de effecten op het milieu), en handelingen die uit voorzorg worden genomen om de onzekere risico's te adresseren.

Specifiek

Voor de **zee-gerelateerde geo-engineering** activiteiten verschaffen de volgende verdragen de belangrijkste regels omtrent de rechtmatigheid van de activiteiten en de verplichting tot bescherming en behoud van het mariene milieu:

VN-Zeerechtverdrag (United Nations Convention on the Law of the Sea, UNCLOS):

- reguleert verschillende zones in de zee en verplicht het mariene milieu te beschermen en te behouden (Deel XII (art. 192)).

London Convention on the Prevention of Marine pollution by Dumping of Wastes and Other Matter (LC, 1975) en London Protocol (LP, 1996).

London Protocol (1996):

- Deze instrumenten reguleren mariene vervuiling door een verbod op dumping van afval, met uitzondering van stoffen waarvoor een vergunning vereist is.
- In oktober 2013 werd een amendement van het London Protocol aangenomen om mariene geo-engineering technieken te reguleren. In annex 4 is bepaald dat alle 'ocean fertilization' activiteiten zijn verboden, behalve 'ocean fertilization' voor kleinschalig wetenschappelijk onderzoek. Een 'ocean fertilization activiteit' komt alleen in aanmerking voor een vergunning als het een legitiem wetenschappelijk onderzoek betreft, waarbij voorafgaand rekening wordt gehouden met een specifiek assessment ontwikkeld voor die activiteit. Geo-engineering activiteiten voor commerciële toepassing zijn dus verboden. Voor onderzoek aan geo-engineering zijn regels opgesteld in annex 5, waarbij onder meer een belangrijk onderscheid wordt gemaakt tussen onderzoek en toepassing en waarbij de risico's op commerciële beïnvloeding zo veel mogelijk zijn ingeperkt.
- De bepalingen treden pas in werking bij voldoende ratificaties (35 van de 50 verdragspartijen). Momenteel is slechts door ongeveer 6 partijen geratificeerd.

Tenslotte is er nog een reeks aan andere (milieu-)verdragen, EU-richtlijnen en nationale wetgeving waarin regels zijn gesteld die van invloed kunnen zijn op bepaalde vormen van geo-engineering. Voorbeelden zijn het Verdrag inzake de bescherming van het mariene milieu in het noordoostelijk deel van de Atlantische Oceaan (OSPAR-verdrag), Kaderrichtlijn Mariene Strategie, Kaderrichtlijn Water en de Waterwet.

Mensenrechtenverdragen:

Mensenrechtenverdragen waarbij Nederland partij is, reguleren niet expliciet hoe met het milieu moet worden omgegaan, en welke technieken daarvoor gebruikt kunnen worden.³ Niettemin kunnen milieuschade en klimaatverandering wel grote *gevolgen* hebben voor de uitoefening van een scala aan mensenrechten. Omdat mensenrechtenverdragen staten bovendien verplichten mensenrechten actief te beschermen en te verwezenlijken, moeten staten daarom maatregelen treffen waar het leefmilieu of klimaat dusdanig is dat het de uitoefening van mensenrechten beperkt of schaadt. De link tussen het milieu en mensenrechten heeft de afgelopen jaren in toenemende mate aandacht gekregen. De preambule van het Parijs Akkoord bevat zelfs een verwijzing naar mensenrechten:

"Acknowledging that climate change is a common concern of humankind, Parties should, when taking action to address climate change, respect, promote and consider their respective obligations on human rights".⁴

In die zin kan het effect van geo-engineering technieken op mensenrechten tweemaal zijn. Enerzijds kan het bijdragen aan de bescherming en verwezenlijking van mensenrechten, omdat daarmee klimaatverandering wordt tegengegaan. Anderzijds bergen deze technieken ook een risico in zich. Van een aantal technieken zijn de precieze gevolgen, voor het milieu, en voor de leefomgeving van de mens, onzeker. Mensenrechten stellen daarom ook een grens aan de wijze waarop, en de mate waarin, bepaalde technieken kunnen worden toegepast.

- Mensenrechtelijke impulsen voor het gebruik van geo-engineering

Onder het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) zijn staten onder de artikelen 2 en 8 verplicht het recht op leven en het recht op respect voor het privé- en gezinsleven te waarborgen. Blijkens de jurisprudentie van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) omvat het recht op leven dat staten passende maatregelen moeten nemen wanneer er een reëel en direct gevaar bestaat voor iemands leven. Inadequaat handelen van een staat, ook in de context van natuur- of milieurampen, kan er dan toe leiden dat het recht op leven is geschonden. Dat was volgens het EHRM bijvoorbeeld zo waar onvoldoende maatregelen waren getroffen tegen voorzienbare modderstromen die aan acht mensen het leven kostten.⁵ Verder kan bovendien het recht op respect voor het privé- en gezinsleven in het geding komen, waar milieuschade ernstige en rechtstreekse gevolgen heeft voor het privéleven. Staten moeten dan redelijke en passende maatregelen nemen om individuen te beschermen tegen ernstige

³ Raad van Europa, 'Manual on human rights and the environment' (Council of Europe Publishing 2012), p. 12-13.

⁴ Preambule Parijs Akkoord.

⁵ EHRM 20 maart 2008, appl nrs. 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 en 15343/02 (Budayeva e.a./Rusland).

milieuschade. Voorbeelden daarvan zijn industriële vervuiling,⁶ en plotselinge overstromingen (flash floods).⁷ Ook het VN-Mensenrechtencomité heeft intussen expliciet erkend dat waar staten nalaten afdoende maatregelen te nemen tegen milieuschade, dit het recht op leven en het recht op privé- en gezinsleven kan schenden onder het Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten (IVBPR: art. 6 en 17).⁸ Bovendien heeft het Comité erop gewezen dat 'environmental degradation, climate change and unsustainable development constitute some of the most pressing and serious threats to the ability of present and future generations to enjoy the right to life'.⁹

Daarmee bestaat er een duidelijke connectie tussen milieuschade en klimaatverandering, en mensenrechten. Niettemin hebben het EHRM noch het VN-Mensenrechtencomité tot op heden een oordeel hoeven vellen over de maatregelen die staten hebben genomen om klimaatverandering tegen te gaan. De Nederlandse Hoge Raad (HR) heeft dit wel gedaan. In zijn Urgenda-arrest oordeelde de HR dat levensgevaarlijke klimaatverandering, in het licht van het EVRM, van de staat vergt dat deze maatregelen neemt om zowel mitigatiemaatregelen als adaptatiemaatregelen te nemen.¹⁰ In de context van deze zaak leidde dit tot het oordeel dat de staat in 2020 minimaal 25% CO2 reductie moet realiseren ten opzichte van 1990.

Waar het geo-engineering betreft, hebben geen van de relevante mensenrechtenorganen tot dusverre specifiek daarop gerichte uitspraken gedaan. Binnen het mensenrechtelijk kader zoals hierboven geschetst, kan *in abstracto* worden geconcludeerd dat waar geo-engineering een 'redelijke en passende maatregel' behelst die de gevaren van klimaatverandering kan beteugelen, deze benut moet worden. Een en ander neemt niet weg dat staten ervoor kunnen kiezen andere redelijke en passende maatregelen te treffen, zolang deze voldoende bescherming opleveren. En, van belang is dat geo-engineering technieken naast positieve gevolgen voor het klimaat, ook negatieve consequenties voor de leefomgeving en mensenrechten kunnen hebben.

- Mensenrechtelijke beperkingen aan het gebruik van geo-engineering

Naast de mogelijkheden die geo-engineering biedt om klimaatverandering tegen te gaan, is er in de literatuur ook wel gewezen op mensenrechtelijke bezwaren, die met name voortkomen uit onzekerheden over de (lange termijn) effecten ervan. Sommige technieken hebben namelijk onomkeerbare gevolgen, die niet altijd volledig te overzien zijn. Het is wel geopperd dat het recht op leven, het recht op gezondheid, het recht op voedsel, en het recht op water hierdoor in het geding kunnen komen. Hieronder volgt een aantal voorbeelden, ontleend aan de literatuur. Het dient opgemerkt te worden dat al deze voorbeelden afhangen van welke techniek wordt toegepast, en hoe. Waar deze technieken mogelijk zeer schadelijke gevolgen hebben voor de mens en zijn leefomgeving, zal dit bezwaren opleveren.

- Geo-engineering activiteiten kunnen droogte veroorzaken, de ozonlaag afbreken, de voedselzekerheid verminderen, of grote en snelle opwarmpulsen veroorzaken. Dit kan gevolgen hebben voor het recht op leven, en het recht op respect voor het privé- en gezinsleven.¹¹
- Injectie van zwavel-aerosol kan de aanvulling van de ozon decennia lang vertragen, waardoor de gezondheid van miljoenen mensen in gevaar gebracht kan worden. Bovendien kan dit het recht op gezondheid ondermijnen, voor zover de voedselproductie nadelig zou worden beïnvloed door de inzet van SRM- of CDR-benaderingen.¹²

⁶ EHRM 24 januari 2019, appl nrs. 54414/13 en 54264/15 (*Cordella e.a./Italië*).

⁷ EHRM 28 februari 2012, appl nrs. 17423/05, 20534/05, 20678/05, 23263/05, 24283/05 en 35673/05 (*Kolyadenko e.a./Rusland*).

⁸ VN-Mensenrechtencomité 9 augustus 2019, CCPR/C/126/D/2751/2016 (*Portillo Cáceres/Paraguay*) para 7.5.

⁹ VN-Mensenrechtencomité 24 oktober 2019, CCPR/C/127/D/2728/2016 (*Teitiota/Nieuw Zeeland*) para 9.4. Uitgebreid over deze oordelen, zie Ginevra Le Moli, 'The Human Rights Committee, Environmental Protection and the Right to Life', *International and Comparative Law Quarterly* 2020, vol. 69, p. 735-752.

¹⁰ HR 20 december 2019, ECLI:NL:HR:2019:2006, NJ 2020/41 m.nt. Spier (*Urgenda*) r.o. 5.3.2 en 5.8.

¹¹ William C.G. Burns, 'The Paris Agreement and climate geoengineering governance. The need for a human rights-based component' CIGI Papers no. 111 – October 2016, p. 22.

¹² *ibid*, p. 21.

- Verlies van biodiversiteit kan nadelige gevolgen hebben voor het recht op gezondheid door de toenemende kans op overdracht van besmettelijke ziekten.¹³
- De inzet van SAI of SRM-benaderingen die mariene wolken verhelderen zouden negatieve gevolgen kunnen hebben voor regionale neerslagpatronen die mogelijk de voedselzekerheid van miljarden bedreigen.¹⁴
- Voor het toepassen van BECCS is er een grote hoeveelheid land nodig, dat niet langer voor andere doeleinden gebruikt kan worden. Een gevolg kan zijn een stijging in de voedselprijzen wat voornamelijk de armere mensen zal raken in hun voedselvoorziening.¹⁵
- Het weerkaatsen van de zonnestralen in de ruimte kan regenpatronen veranderen, terwijl herbebossing van woestijnen de windpatronen zou kunnen veranderen en mogelijk de boomgroei in andere regio's zou kunnen verminderen. Wetenschappers concludeerden dat twee van de vijf overwogen methoden niet veilig konden worden gestopt, en dat 'als het beheer van zonnestraling of opwelling van de oceaan wordt stopgezet, er een snelle opwarming optreedt. Als de andere methoden worden stopgezet, treden er minder ingrijpende veranderingen op.'¹⁶
- De mogelijke verandering van neerslagpatronen geassocieerd met SRM-benaderingen zou het recht op water voor grote aantallen mensen kunnen aantasten. Het ophelderen van mariene wolk met mogelijke afzetting van zeewater zou ook de beschikbaarheid van zoet water voor eilanden kunnen verminderen.
- Bovendien hebben de enorme eisen aan water die sommige CDR benaderingen, zoals BECCS, zouden kunnen inhouden, een vergelijkbare invloed op dit recht.¹⁷ BECCS-operaties kunnen het recht op water in delen van de wereld in gevaar brengen door de grote watervoetafdruk van deze techniek.¹⁸ Bovendien zijn er zorgen dat BECCS-operaties ondergrondse drinkwaterbronnen kunnen vervuilen.¹⁹
- SRM kan ook bepaalde mensenrechten schenden, bijvoorbeeld door een aanzienlijke verzwakking van de hydrologische cyclus, waardoor de toegang van sommige partijen tot zoet water zou kunnen verminderen. Naar waarschijnlijkheid raakt dit de meest kwetsbaren.²⁰

Geconcludeerd kan worden dat mensenrechtenverdragen weliswaar niet specifiek op geo-engineering zien, maar daarvoor niettemin wel relevant zijn. Enerzijds dringen zij aan op het gebruik van deze technieken waar deze kunnen bijdragen aan de mitigatie van gevaren die voortkomen uit klimaatverandering. Anderzijds stellen mensenrechtenverdragen grenzen aan de negatieve gevolgen die de inzet van zulke technieken mag hebben. De maatregelen moeten 'redelijk en passend' blijven, hetgeen ook betekent dat deze niet te schadelijk mogen zijn.

3. Fora en initiatieven waar geo-engineering aan de orde is/komt

In verscheidene fora wordt inmiddels gesproken over geo-engineering, bijvoorbeeld in de WHO, het Montreal protocol en de Arctische Raad. Daarbij gaat het meestal om specifieke casussen/vraagstukken over het betreffende domein, of de betrokken regio. Een specifiek regelgevend kader voor geo-engineering ontbreekt.

In toenemende mate wordt naar UNEP gekeken voor het analyseren van de bestaande kaders (juridische en andere kaders) en voor het identificeren van eventuele lacunes. **5.1.2.a**

heeft in 2019 tijdens de vierde UN Environment Assembly (UNEA4) een ontwerpresolutie ingediend waarin UNEP werd gevraagd een

¹³ *ibid*, p. 22.

¹⁴ *ibid*, p. 20.

¹⁵ *ibid*, p. 158.

¹⁶ Sam Adelman, 'Geoengineering: risks, rights and justice' *Journal of Human Rights and the Environment* (2017) 8(1).

¹⁷ William C.G. Burns, 'The Paris Agreement and climate geoengineering governance. The need for a human rights-based component' *CIGI Papers no. 111 – October 2016*, p. 21.

¹⁸ *ibid*, p. 161

¹⁹ *ibid*, p. 162

²⁰ Toby Svoboda, Holly Jean Buck & Pable Suarez, 'Climate engineering and human rights' *Environmental politics* (2019) 28(3), p. 399.

dergelijk assessment rapport op te stellen, gebruikmakend van bestaande literatuur, (bijvoorbeeld rapporten van de *Joint Group of Experts on the Scientific Aspects of Marine Environmental Protection*, GESAMP) om op basis daarvan aanbevelingen te doen. Deze resolutie is tegengehouden door verzet van 5.1.2.a .

De initiatiefnemers hebben aangekondigd in 2022 (tijdens de uitgestelde UNEA5) opnieuw met een soortgelijke resolutie te komen. Andere landen, waaronder de EU en zijn lidstaten, zijn uitgenodigd mee te denken over de strekking en verwoording van de resolutie en worden gevraagd co-sponsoring te overwegen.

In de EU is inmiddels in het kader van de Working Party on International Environmental Issues (WPIEI- Global) een informele *lead group* van landen ingesteld voor het onderwerp geo-engineering, die de inzet voor de EU en EU-lidstaten zal voorbereiden. In het najaar 2021 zal de inzet moeten worden vastgesteld.

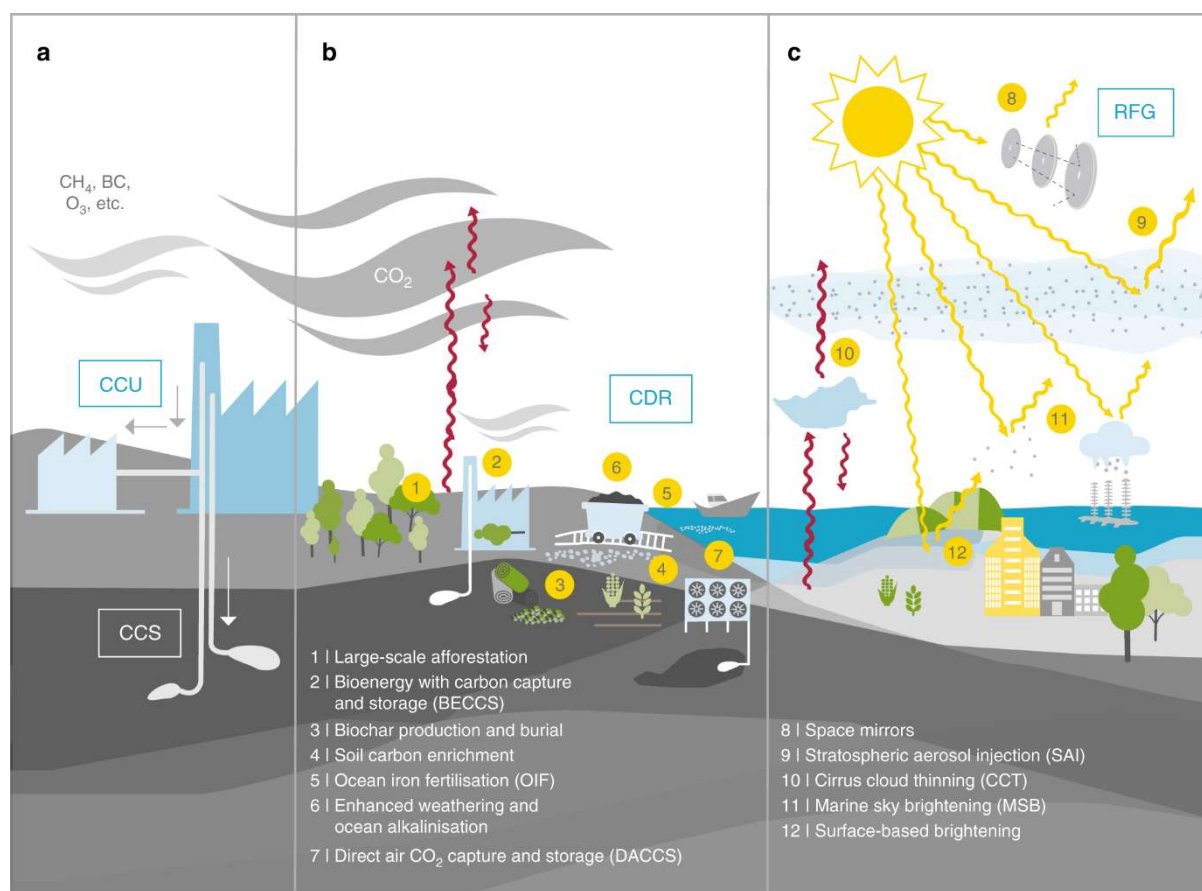

Fig 1. Schematische weergave van geo-engineering. NB. deze kaderinstructie maakt geen onderscheid tussen (a) en (b). (a) betreft het afvangen van CO_2 bij de bron middels o.a. *Carbon Capture and Storage* (CCS) en *Carbon Capture and Utilization* (CCU). (b) betreft *Carbon Dioxide Removal* (CDR) het afvangen van CO_2 nadat deze is vrijgekomen in de atmosfeer. (c) Betreft *Solar Radiation Management* (SRM) evenals albedo modificatie, hiervoor gebruikt dit artikel de naam *Radiative forcing geo-engineering* (RFG).²¹

²¹ Lawrence et.al. 'Evaluating climate geoengineering proposals in the context of the Paris Agreement temperature goals' *Nature Communications* (2018), 9(1), p 3734.

Directie Ondersteuning Bestuur (DOB)

Ministerie van Buitenlandse Zaken

Rijnstraat 8

Den Haag

5.1.2.e [@minbuza.nl](mailto:5.1.2.e@minbuza.nl)

5.1.2.e

Help save paper! Do you really need to print this email?

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is toegezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen. De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

5.1.2.e

Van: Coria
Verzonden: dinsdag 2 november 2021 16:31
Aan: 5.1.2.e
CC: 5.1.2.e; 5.1.2.e
Onderwerp: Geannoteerde agenda strategische CoRIA 3 november, 12:30, online of bij BZ
Bijlagen: Concept agenda CoRIA d.d. 3 november 2021.docx; Concept MLS interdepartementaal Marokko.docx; Kaderinstructie Geo-engineering - CoRIA 3 november.docx; One-pager visie postennet voor CoRIA.pdf; Strategische Reisagenda CoRIA cultuur.pdf; Strategische reisagenda vertr.docx; Geannoteerde Agenda Strategische CoRIA 3 november.docx

Hoi Heleen,

Hierbij met dank aan ^{S.1.2.e} de geannoteerde agenda voor de strategische CoRIA morgen (laatste bijlage). Ook de stukken zijn bijgevoegd.

Hoop dat je er nóg een klein beetje schermtijd bij kunt hebben.

Groet,

5.1.2.e

Van: CORIA <CORIA@minbuza.nl>
Verzonden: vrijdag 29 oktober 2021 13:13
Aan: 5.1.2.e minbuza.nl>; AZ - 5.1.2.e @minaz.nl>; AZ - 5.1.2.e @minaz.nl>; 5.1.2.e @minaz.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; DEF - 5.1.2.e @mindef.nl>; DEF - 5.1.2.e @mindef.nl>; DEF - 5.1.2.e @mindef.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; FIN - 5.1.2.e @minfin.nl>; lenM - 5.1.2.e @minienm.nl>; JenV - 5.1.2.e @minjenv.nl>; JenV - 5.1.2.e @minjenv.nl>; Kabinet Aruba - 5.1.2.e @arubahuis.nl>; Kabinet Aruba - 5.1.2.e @arubahuis.nl>; Kabinet Curacao - 5.1.2.e @kgmc.nl>; Kabinet Sint Maarten - 5.1.2.e @kgmsxm.nl>; Kabinet Sint Maarten - 5.1.2.e @kgmsxm.nl>; 5.1.2.e @minlv.nl>; OCW - 5.1.2.e @minocw.nl>; OCW - 5.1.2.e @minocw.nl>; 5.1.2.e @minocw.nl>; VWS - 5.1.2.e @minvws.nl>; 5.1.2.e @minszw.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl<>

CC: AZ - 5.1.2.e @minaz.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbzkl.nl>; BZK - 5.1.2.e @minbzkl.nl>; BZK - 5.1.2.e @minbzkl.nl>; CUR - 5.1.2.e @gobiernu.cw>; DEF - 5.1.2.e @mindef.nl>; DEF - 5.1.2.e @mindef.nl>; DEF - 5.1.2.e @mindef.nl>; DEF - 5.1.2.e @mindef.nl>; 5.1.2.e @mindef.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minlv.nl>; FIN - 5.1.2.e @minfin.nl>; FIN - 5.1.2.e @minfin.nl>; FIN - 5.1.2.e

5.1.2.e @minfin.nl>; FIN - 5.1.2.e @mindef.nl>; lenM - 5.1.2.e
@minvws.nl>; lenW - 5.1.2.e @minienw.nl>; lenW - 5.1.2.e
@minienw.nl>; lenW - 5.1.2.e @minienw.nl>; lenW - 5.1.2.e
@minienw.nl>; JenV - 5.1.2.e @minjenv.nl>; JenV - 5.1.2.e
@minjenv.nl>; JenV - 5.1.2.e @minjenv.nl>; Kabinet Sint Maarten - 5.1.2.e
@kgmsxm.nl>; 5.1.2.e @minInv.nl>; OCW - 5.1.2.e @minocw.nl>; OCW - 5.1.2.e
@minocw.nl>; SXM - 5.1.2.e @sintmaartengov.org>; SZW - 5.1.2.e
@minszw.nl>; SZW - 5.1.2.e @minszw.nl>; VWS - 5.1.2.e
@minvws.nl>; VWS - 5.1.2.e @minvws.nl>; VWS - 5.1.2.e
@minvws.nl>; VWS - 5.1.2.e @minvws.nl>; 5.1.2.e
@minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>

Onderwerp: Strategische CoRIA: 3 november (concept-agenda en stukken) - nog drie aanvullende stukken

Geachte leden van de CoRIA,

In aanvulling op de eerder verstuurde stukken voor de CoRIA (MLS interdepartementaal Marokko, kaderinstructie geo-engineering en langere termijn agenda), treft u in de bijlage ook ter bespreking van het agendapunt visie postennet een one-pager aan.

Ook zijn ter informatie (vertrouwelijk) de stukken met betrekking tot de strategische reisagenda bijgevoegd.

Veel dank alvast voor alle reacties die we ontvangen hebben over de deelname, reacties ontvangen we graag voor **maandag 1 november a.s. voor 11.00 uur via coria@minbuza.nl**.

Voor degenen die via video inbellen, de link volgt gelijk begin volgende week.

Graag tot **woensdag 3 november a.s.**, en voor straks alvast een goed weekend.

Hartelijke groet,

5.1.2.e

5.1.2.e

Directie Ondersteuning Bestuur (DOB)

Ministerie van Buitenlandse Zaken

Rijnstraat 8

Den Haag

5.1.2.e @minbuza.nl

5.1.2.e

From: 5.1.2.e @minbuza.nl>

Sent: woensdag 27 oktober 2021 18:38

To: 5.1.2.e @minbuza.nl>; AZ - 5.1.2.e @minaz.nl>; AZ - 5.1.2.e @minaz.nl>; 5.1.2.e minbuza.nl>;
5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e minbuza.nl>; DEF - 5.1.2.e @mindef.nl>; DEF -
5.1.2.e @mindef.nl>; DEF - 5.1.2.e @mindef.nl>; EZ - 5.1.2.e @minezk.nl>; EZK - 5.1.2.e @minezk.nl>; FIN - 5.1.2.e @minfin.nl>; lenM - 5.1.2.e @minienm.nl>; JenV - 5.1.2.e @minjenv.nl>; JenV - 5.1.2.e @minjenv.nl>; Kabinet Aruba - 5.1.2.e @arubahuis.nl>; Kabinet Aruba - 5.1.2.e arubahuis.nl>; Kabinet Curacao - 5.1.2.e

Den Haag

5.1.2.e @minbuza.nl

tel. 5.1.2.e

Help save paper! Do you really need to print this email?

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is toegezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen. De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

Agenda Strategische CoRIA
woensdag 3 november, 12.30 – 14.00 uur
zaal 7D242 (Rijnstraat 8)

of inbellen per video (met inbellen vanaf 12.25 uur)

1. Opening & mededelingen (door BZ^{5.1.2.e}, 5.1.2.e)

2. Terugblik CoRIA 7 juli 2021

Doel: terugblik, belangrijkste besluiten

3. MLS-i Marokko

Doel: bespreken en vaststellen (aftrap door ZMA Rabat), zie bijlage

Advies

- U kunt instemmen.
- U kunt aangeven blij te zijn met de aandacht voor beleidsthema's 5&6 (Duurzame handel en investeringen, voedselzekerheid, water en klimaat) en de bereidheid van EZK benadrukken om op deze gebieden samen te werken.

4. Ontwikkeling visie postennet

Doel: bespreken (presentatie door BZ^{5.1.2.e}: 5.1.2.e Postennet 5.1.2.e , zie one pager visie postennet)

Advies

- U kunt instemmen.
- U kunt het belang van de posten om snel te kunnen inspelen op wereldwijde politieke (en economische) ontwikkelingen bevestigen en de bereidheid van EZK daarbij om nauw met de posten samen te werken benadrukken.

5. Sturingsinstrumenten postennet - evaluatie MLS (Meerjarige Landen Strategie)

Doel: bespreken en ingaan op stand van zaken (mondelijke toelichting)

Advies

Toelichting

6. Kaderinstructie Geo-engineering (aftrap door BZ/IGG)

Doel: bespreken en vaststellen, zie bijlage

Advies

- U kunt instemmen.
- U kunt het onderstaande bespreekpunt opbrengen, ingebracht door K&E.
- Er is gekozen voor een hele brede definitie van CDR-technieken. Hierdoor vallen ook technieken als bebossing en *carbon capture and storage* (CCS) onder de definitie.
- De vraag is of ook dit soort technieken, met name wanneer ze beperkt zijn tot het eigen territorium (bebossingsprojecten, of CO2 opslag in lege aardgasvelden) onder 'adequate internationale afspraken' moeten vallen.

Achtergrond

Wat is geo-engineering?

- Geo-engineering is het opzettelijk en grootschalig interveniëren in het klimaatstelsel van de aarde om de opwarming van de aarde te verminderen.
- Bij *carbon dioxide removal technologies* (CDR) gaat het om technieken waarmee CO2 aan de atmosfeer wordt onttrokken, en wordt opgeslagen.
- Bij *solar radiation management* (SRM) gaat het om technieken waarmee de straling van de zon wordt verminderd, waardoor de opwarming van de atmosfeer wordt afgeremd.

•

Wat zijn Nederlandse uitgangspunten bij de NL inzet?

De vele vragen rond geo-engineering, in het bijzonder rond SRM, en de vele grensoverschrijdende risico's van verschillende technieken vereisen een deugdelijk internationaal juridisch kader met heldere internationale afspraken.

- **Preventiebeginsel** : nieuwe technieken zijn niet toegestaan zolang er geen strategische milieu-effectbeoordeling en project milieu-effectbeoordeling heeft plaatsgevonden.
- **Voorzorgsbeginsel**: bij onvoldoende kennis van / bewijs voor de veiligheid van de technologie wordt deze niet toegestaan.
- **Internationaalrechtelijke afspraken**: : gebruik van geo-engineering moet in lijn zijn met het internationaal recht en specifiek de internationaalrechtelijke afspraken van het Koninkrijk.
- **Ecosysteembenadering**: op regionale, continentale en mondiale schaal voorkomen van afwenteling (bijvoorbeeld van klimaat naar biodiversiteit, of van klimaat naar luchtverontreiniging).
- **Prior en Informed Consent**: garanties voor belanghebbenden die mogelijk worden beïnvloed door de toepassing van de betreffende techniek.

Kaderinstructie; wat is de NL inzet?

- Nederland geeft zich rekenschap van het feit dat voor het halen van de 1.5 C doelstelling mogelijk negatieve emissies nodig zijn, en dat gebruik van specifieke CDR-technieken daaraan kan bijdragen.
- Nederland is van mening dat de toepassing van CDR-technieken niet ten koste mag gaan van huidige inspanningen voor emissiereductie aan de bron en de inzet op de energietransitie.
- Nederland is géén voorstander van het toepassen van SRM-technieken aangezien deze geen negatieve emissies opleveren. Daarnaast zijn er voor deze technieken belangrijke aanvullende complexe ethische vraagstukken en onbekende, maar mogelijk grote grensoverschrijdende risico's.
- Nederland veroordeelt expliciet het gebruik van geo-engineering ten behoeve van militaire en geopolitieke doeleinden.

7. Diversen

Ter kennisneming en voor vragen/opmerkingen:

1. CoRIA lange termijn agenda (bijlage)
2. Internationale onderwerpen in andere voorportalen (mondeling)
3. Gecoördineerde reisagenda (bijlage, vertrouwelijk)
4. Strategische reisagenda cultuur (bijlage, vertrouwelijk)

8. Rondvraag & Sluiting

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e
Verzonden: donderdag 4 november 2021 12:34
Aan: Coria
CC: 5.1.2.e 5.1.2.e
Onderwerp: RE: Geannoteerde agenda strategische CoRIA 3 november, 12:30, online of bij BZ

Hi 5.1.2.e,

Dank voor de prima voorbereiding. Paar punten snelle terugkoppeling, punt 3 belangrijkste voor ons ook in relatie tot IDO:

1. Terugblik Coria 7 juli. BZ heeft geen verslag gemaakt. Ze willen echter nog wel een verslag opstellen. Kan zijn dat ze vakdepartementen benaderen voor input. Tijdens deze Coria zijn de MLSi's van China, Indonesië aangenomen. Voor EZK waren de MLSi's van China en VK belangrijk en hier hebben we ook veel inbreng gehad.

Buiten reikwijdte verzoek

5. Kaderinstructie geo-engineering. Vastgesteld. Review over 2 jaar of eerder als nodig. Governance moet goed worden ingericht. Ik heb onze twee vragen ingebracht (heel verschillende technieken onder brede definitie en of technieken die op eigen territorium worden ingezet onder internationale afspraken moeten vallen) maar kreeg geen helder antwoord. Misschien handig dit nog even bij de beleidsmedewerkers van IGG na te vragen.

Buiten reikwijdte verzoek

Tot zover!
Nogmaals dank voor de voorbereiding!

Gr 5.1.2.e.

Via: Coria <Coria@minezk.nl>
Verzonden: dinsdag 2 november 2021 16:31
Aan: 5.1.2.e @minezk.nl
CC: 5.1.2.e @minezk.nl; 5.1.2.e @minezk.nl
Onderwerp: Geannoteerde agenda strategische CoRIA 3 november, 12:30, online of bij BZ

Hoop dat je er nóg een klein beetje schermtijd bij kunt hebben.

5.1.2.e

Van: CORIA <CORIA@minbuza.nl>

Verzonden: vrijdag 29 oktober 2021 13:13

Aan: 5.1.2.e [@minbuza.nl](#); AZ - 5.1.2.e [@minaz.nl](#); AZ - 5.1.2.e
[@minaz.nl](#); AZ - 5.1.2.e [@minaz.nl](#); 5.1.2.e
[@minbuza.nl](#); 5.1.2.e [@minbuza.nl](#); 5.1.2.e [@minbuza.nl](#); DEF - 5.1.2.e
[@mindef.nl](#); DEF - 5.1.2.e [mindef.nl](#); DEF - 5.1.2.e
[@mindef.nl](#); 5.1.2.e [@minezk.nl](#); 5.1.2.e
[@minezk.nl](#); FIN - 5.1.2.e [@minfin.nl](#); IenM - 5.1.2.e [@minienm.nl](#);
JenV - 5.1.2.e [@minjenv.nl](#); JenV - 5.1.2.e [@minjenv.nl](#); Kabinet Aruba -
5.1.2.e [@arubahuis.nl](#); Kabinet Aruba - 5.1.2.e [arubahuis.nl](#); Kabinet Curacao - 5.1.2.e
[@kgmc.nl](#); Kabinet Sint Maarten - 5.1.2.e [@kgmsxm.nl](#); Kabinet Sint Maarten - 5.1.2.e
[@kgmsxm.nl](#); 5.1.2.e [@minlv.nl](#); OCW - 5.1.2.e [@minocw.nl](#);
OCW - 5.1.2.e [@minocw.nl](#); OCW - 5.1.2.e [@minocw.nl](#); 5.1.2.e
[@minbuza.nl](#); VWS - 5.1.2.e [@minvws.nl](#); 5.1.2.e [minszw.nl](#); 5.1.2.e
[@minbuza.nl](#)

cc: AZ - 5.1.2.e @minaz.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>;
5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e minbuza.nl>; 5.1.2.e
@minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e
@minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e
@minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e
5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e minbuza.nl>; BZK - 5.1.2.e @minbzk.nl>; BZK - 5.1.2.e
@minbzk.nl>; BZK - 5.1.2.e @minbzk.nl>; CUR - 5.1.2.e
@gobiernu.cw>; DEF - 5.1.2.e @mindef.nl>; DEF - 5.1.2.e
@mindef.nl>; DEF - 5.1.2.e @mindef.nl>; DEF - 5.1.2.e @mindef.nl>; DEF -
5.1.2.e @mindef.nl>; DEF - 5.1.2.e @mindef.nl>; DEF - 5.1.2.e @mindef.nl>; DEF - 5.1.2.e
5.1.2.e @mindef.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e
@minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e
@minlnv.nl>; FIN - 5.1.2.e minfin.nl>; FIN - 5.1.2.e
@minfin.nl>; FIN - 5.1.2.e @minfin.nl>; FIN - 5.1.2.e
@minfin.nl>; FIN - 5.1.2.e @mindef.nl>; lenM - 5.1.2.e
@minvws.nl>; lenW - 5.1.2.e @minienw.nl>; lenW - 5.1.2.e
@minienw.nl>; lenW - 5.1.2.e @minienw.nl>; lenW - 5.1.2.e
@minienw.nl>; JenV - 5.1.2.e @minjenv.nl>; JenV - 5.1.2.e
@minjenv.nl>; JenV - 5.1.2.e @minjenv.nl>; Kabinet Sint Maarten - 5.1.2
@kgmsxm.nl>; 5.1.2.e @minlnv.nl>; OCW - 5.1.2.e @minocw.nl>; OCW - 5.1.2.e
@minocw.nl>; SXM - 5.1.2.e @sintmaartengov.org>; SZW - 5.1.2.e
@minszw.nl>; SZW - 5.1.2.e @minszw.nl>; VWS - 5.1.2.e
@minvws.nl>; VWS - 5.1.2.e @minvws.nl>; VWS - 5.1.2.e
@minvws.nl>; VWS - 5.1.2.e @minvws.nl>; 5.1.2.e
@minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>

Onderwerp: Strategische CoRIA: 3 november (concept-agenda en stukken) - nog drie aanvullende stukken

Geachte leden van de CoRIA,

Ook zijn ter informatie (vertrouwelijk) de stukken met betrekking tot de strategische reisagenda bijgevoegd.

Voor degenen die via video inbellen, de link volgt gelijk begin volgende week.

Hartelijke groet,

tel. 5.1.2.e

```
@mindef.nl>; DEF - 5.1.2.e
```

5.1.2.e @mindef.nl>; DEF - 5.1.2.e @mindef.nl>; DEF - 5.1.2.e @mindef.nl>; EZ - 5.1.2.e @minez.nl>; EZ - 5.1.2.e @minez.nl>; EZ - 5.1.2.e @minez.nl>; FIN - 5.1.2.e @minfin.nl>; FIN - 5.1.2.e @minfin.nl>; FIN - 5.1.2.e @minfin.nl>; FIN - 5.1.2.e @mindef.nl>; lenM - 5.1.2.e @minvws.nl>; lenW - 5.1.2.e @minienw.nl>; lenW - 5.1.2.e @minienw.nl>; lenW - 5.1.2.e @minienw.nl>; JenV - 5.1.2.e @minjenv.nl>; JenV - 5.1.2.e @minjenv.nl>; Kabinet Sint Maarten - 5.1.2.e @kgmsxm.nl>; LNV - 5.1.2.e @minlnv.nl>; OCW - 5.1.2.e @minocw.nl>; OCW - 5.1.2.e @minocw.nl>; SXM - 5.1.2.e @sintmaartengov.org>; SZW - 5.1.2.e @minszw.nl>; SZW - 5.1.2.e @minszw.nl>; VWS - 5.1.2.e @minvws.nl>; VWS - 5.1.2.e @minvws.nl>; VWS - 5.1.2.e @minvws.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e minbuza.nl>

Subject: Strategische CoRIA: 3 november (concept-agenda en stukken)

Geachte leden van de CoRIA,

Graag nodig ik u uit voor de vergadering van de CoRIA van **woensdag 3 november van 12.30 – 14.00 uur**. U treft hierbij de agenda en de beschikbare stukken aan.

De vergadering vindt plaats op BZ maar het is ook mogelijk om per video deel te nemen.

Graag uiterlijk **maandag 1 november vóór 11.00 uur** aanmelden via **coria@minbuza.nl** (met vermelding op welke manier deelgenomen wordt).

Mochten er vragen of opmerkingen zijn n.a.v. de agenda en de stukken, dan verneem ik dat graag.

Hartelijke groet,

5.1.2.e
5.1.2.e Strategische CoRIA

5.1.2.e
Directie Ondersteuning Bestuur (DOB)

Ministerie van Buitenlandse Zaken
Rijnstraat 8
Den Haag
5.1.2.e
tel. 5.1.2.e

Help save paper! Do you really need to print this email?

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is toegezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen. De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

5.1.2.e @minienw.nl>; lenW - 5.1.2.e @minienw.nl>; lenW - 5.1.2.e
@minienw.nl>; JenV - 5.1.2.e @minjenv.nl>; JenV - 5.1.2.e
@minjenv.nl>; JenV - 5.1.2.e @minjenv.nl>; Kabinet Sint Maarten - 5.1.2.e
kgmsxm.nl>; 5.1.2.e minlnv.nl>; OCW - 5.1.2.e minocw.nl>; OCW - 5.1.2.e
@minocw.nl>; SXM - 5.1.2.e @sintmaartengov.org>; SZW - 5.1.2.e
@minszw.nl>; SZW - 5.1.2.e @minszw.nl>; VWS - 5.1.2.e
@minvws.nl>; VWS - 5.1.2.e @minvws.nl>; VWS - 5.1.2.e
@minvws.nl>; VWS - 5.1.2.e @minvws.nl>; 5.1.2.e
@minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>

Onderwerp: Strategische CoRIA: 3 november (concept-agenda en stukken) - nog drie aanvullende stukken

Geachte leden van de CoRIA,

In aanvulling op de eerder verstuurd stukken voor de CoRIA (MLS interdepartementaal Marokko, kaderinstructie geo-engineering en langere termijn agenda), treft u in de bijlage ook ter bespreking van het agendapunt visie postennet een one-pager aan.

Ook zijn ter informatie (vertrouwelijk) de stukken met betrekking tot de strategische reisagenda bijgevoegd.

Veel dank alvast voor alle reacties die we ontvangen hebben over de deelname, reacties ontvangen we graag voor **maandag 1 november a.s. voor 11.00 uur via coria@minbuza.nl**.

Voor degenen die via video inbellen, de link volgt gelijk begin volgende week.

Graag tot **woensdag 3 november a.s.**, en voor straks alvast een goed weekend.

Hartelijke groet,

5.1.2.e

5.1.2.e

Directie Ondersteuning Bestuur (DOB)

Ministerie van Buitenlandse Zaken

Rijnstraat 8

Den Haag

5.1.2.e @minbuza.nl

tel. 5.1.2.e

From: 5.1.2.e @minbuza.nl>

Sent: woensdag 27 oktober 2021 18:38

To: 5.1.2.e @minbuza.nl>; AZ - 5.1.2.e @minaz.nl>; AZ - 5.1.2.e @minaz.nl>; 5.1.2.e minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e minbuza.nl>; DEF - 5.1.2.e mindef.nl>; DEF - 5.1.2.e @mindef.nl>; DEF - 5.1.2.e mindef.nl>; EZ - 5.1.2.e @minezk.nl>; EZK - 5.1.2.e @minezk.nl>; FIN - 5.1.2.e @minfin.nl>; lenM - 5.1.2.e @minienm.nl>; JenV - 5.1.2.e @minjenv.nl>; JenV - 5.1.2.e @minjenv.nl>; Kabinet Aruba - 5.1.2.e arubahuis.nl>; Kabinet Aruba - 5.1.2.e arubahuis.nl>; Kabinet Curacao - 5.1.2.e @kgmc.nl>; Kabinet Sint Maarten - 5.1.2.e @kgmsxm.nl>; Kabinet Sint Maarten - 5.1.2.e @kgmsxm.nl>; LNV - 5.1.2.e @minlnv.nl>; OCW - 5.1.2.e @minocw.nl>; OCW

tel. 5.1.2.e

Help save paper! Do you really need to print this email?

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is toegezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen. De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e @minbuza.nl>
Verzonden: donderdag 25 november 2021 11:35
Aan: 5.1.2.e 5.1.2.e AZ - 5.1.2.e AZ - 5.1.2.e AZ - 5.1.2.e
 5.1.2.e ; CORIA; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e; DEF - 5.1.2.e; DEF -
 5.1.2.e; DEF - 5.1.2.e; 5.1.2.e 5.1.2.e
 ; FIN - 5.1.2.e lenM - 5.1.2.e; JenV - 5.1.2.e; JenV - 5.1.2.e
 ; Kabinet Aruba - 5.1.2.e; Kabinet Aruba - 5.1.2.e; Kabinet Curacao - 5.1.2.e
 Kabinet Sint Maarten - 5.1.2.e; Kabinet Sint Maarten - 5.1.2.e
 5.1.2.e); OCW - 5.1.2.e; OCW - 5.1.2.e; OCW - 5.1.2.e
 ; 5.1.2.e VWS - 5.1.2.e 5.1.2.e
CC: 5.1.2.e; 5.1.2.e; AZ - 5.1.2.e 5.1.2.e - JenV; 5.1.2.e; 5.1.2.e;
 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e 5.1.2.e 5.1.2.e; 5.1.2.e; FEZ; 5.1.2.e;
 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e;
 5.1.2.e; BZK - IZcoria; BZK - 5.1.2.e; BZK - 5.1.2.e CUR - 5.1.2.e
 ; DEF - 5.1.2.e; DEF - 5.1.2.e; DEF - coria algemeen; DEF -
 5.1.2.e; DEF - 5.1.2.e; DEF - 5.1.2.e; DEF - 5.1.2.e; 5.1.2.e
 5.1.2.e Coria; 5.1.2.e); 5.1.2.e
 FIN - 5.1.2.e; FIN - 5.1.2.e; FIN - 5.1.2.e
 FIN - 5.1.2.e; FIN - 5.1.2.e; lenM - 5.1.2.e;
 lenW - 5.1.2.e; lenW - 5.1.2.e; lenW - 5.1.2.e; lenW - 5.1.2.e
 ; JenV - 5.1.2.e; JenV - 5.1.2.e; Kabinet Sint Maarten - JZ;
 Coria LNV; OCW - 5.1.2.e; OCW - 5.1.2.e; 5.1.2.e; SXM -
 5.1.2.e SZW - 5.1.2.e; SZW - 5.1.2.e; VWS - 5.1.2.e
 ; VWS - 5.1.2.e; VWS - 5.1.2.e; VWS - 5.1.2.e
Onderwerp: Strategische CoRIA: 1 december (concept-agenda en stukken)
Bijlagen: 0. Agenda Strategische CoRIA 1 december 2021.docx; CORIA 1 december - follow
 up MLSi Rusland.docx; MLS-i - Rusland 2021-24.pdf; CORIA 1 december -
 discussiestuk economische reisagenda.docx; CORIA 1 december - gecoördineerde
 reisagenda 2020 - 2022.docx; CORIA 1 december - format informeren kamer over
 ministeriele bijeenkomsten.docx; Langere termijn planning en onderwerpen CoRIA
 2022.docx; Verslag CoRIA 3 november 2021.docx

Geachte leden van de CoRIA,

Graag nodig ik u uit voor de vergadering van de CoRIA van **woensdag 1 december van 13.00 – 14.30 uur**. U treft hierbij de agenda en de stukken aan.

Gelet op de ontwikkelingen rond Covid zal de vergadering digitaal plaatsvinden. De videolink zal nog worden gedeeld.

Graag uiterlijk **maandag 29 november vóór 12.00 uur** aanmelden via coria@minbuza.nl.

Mochten er vragen of opmerkingen zijn n.a.v. de agenda en de stukken, dan verneem ik dat graag.

Tot 1 december!!

Hartelijke groet,

Gerty Rutgers

5.1.2.e Strategische CoRIA

5.1.2.e

5.1.2.e

Directie Ondersteuning Bestuur (DOB)

Ministerie van Buitenlandse Zaken

Rijnstraat 8

Den Haag

5.1.2.e [@minbuza.nl](mailto:5.1.2.e@minbuza.nl)

5.1.2.e

Help save paper! Do you really need to print this email?

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is toegezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen. De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

Concept-verslag Strategische CoRIA 3 november 2021 (hybride)

Aanwezig (in persoon en per video): 5.1.2.e (voorzitter/BZ), 5.1.2.e (BZ), 5.1.2.e (AZ), 5.1.2.e (DEF), 5.1.2.e (EZK), 5.1.2.e I&W), 5.1.2.e (BZK), 5.1.2.e (OCW), 5.1.2.e (FIN), 5.1.2.e (LNV), 5.1.2.e (SZW), 5.1.2.e (VWS), 5.1.2.e (J&V), 5.1.2.e (Kabinet GM Curacao), 5.1.2.e (Kabinet GM Aruba), 5.1.2.e (BZ, secretaris).

Voor agendapunt 3: 5.1.2.e (CdP Rabat), 5.1.2.e (PlvCdP Rabat), 5.1.2.e (ZMA Rabat) en 5.1.2.e (DAM)

Voor agendapunt 4 en 5: 5.1.2.e (BZ/HDPN)

Voor agendapunt 6: 5.1.2.e (BZ/IGG)

1. Opening en mededelingen

De voorzitter opent de vergadering.

2. Buiten reikwijdte

[Redacted text block]

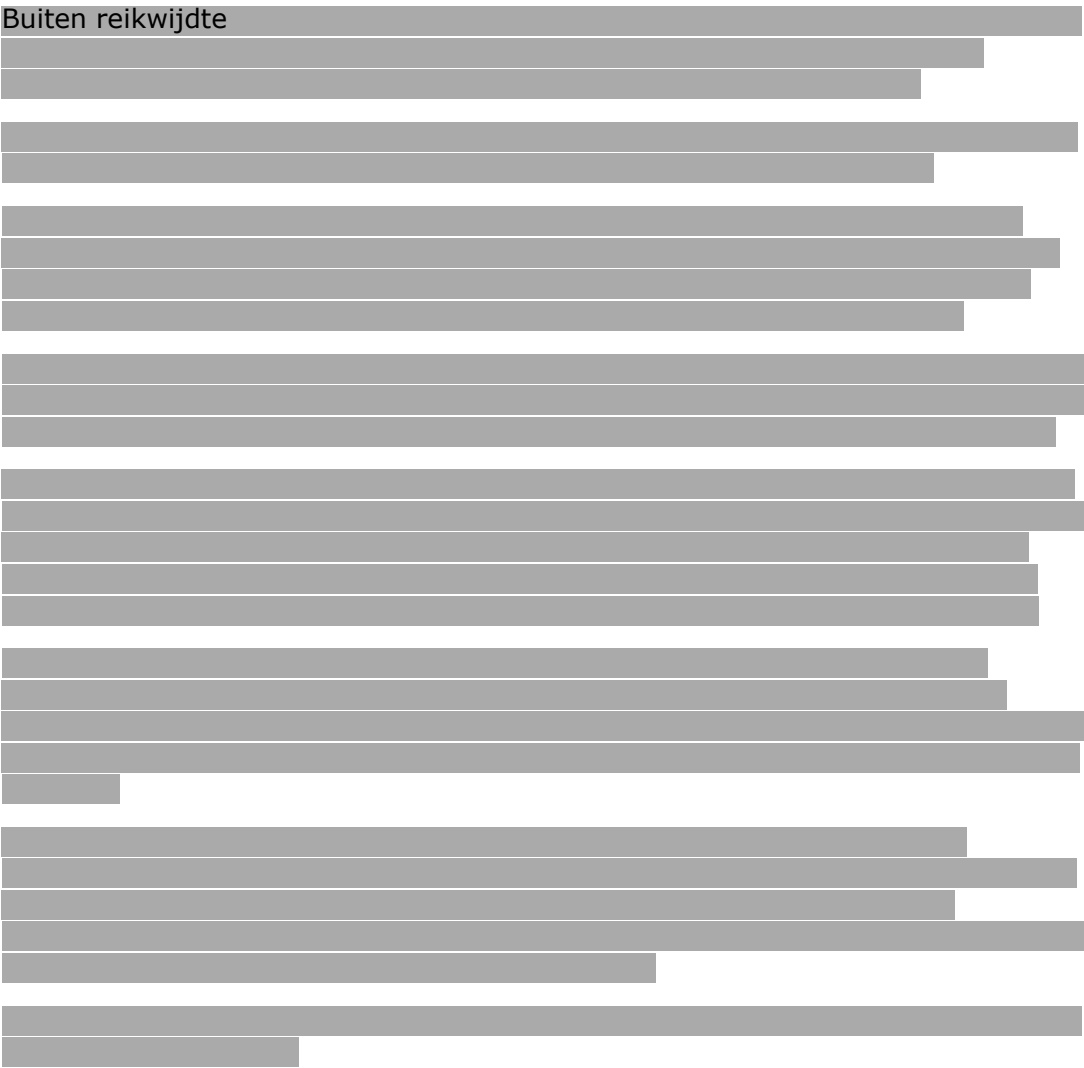
3. Buiten reikwijdte

[Redacted text block]

[Redacted text block]

[Redacted text block]

[Redacted text block]

4. Buiten reikwijdte

Buiten reikwijdte

5. Buiten reikwijdte

6. Kaderinstructie geo-engineering

5.1.2.e (p/v DGIS/BZ) licht de kaderinstructie toe en introduceert de penvoerder
5.1.2.e De Nederlandse klimaatinspanningen zijn gericht op emissiereducties aan de bron en op het realiseren van de energietransitie. Als die maatregelen onvoldoende blijken, zijn mogelijk geo-engineering technieken nodig om actief CO2 uit de atmosfeer te verwijderen.

Geo-engineering is het opzettelijk en grootschalig interveniëren in het klimaatsysteem van de aarde om de opwarming van de aarde te verminderen. Er zijn grofweg twee typen geo-engineering technieken. Technieken die CO₂ aan de atmosfeer onttrekken (CDR) en technieken waarmee de straling van de zon wordt beïnvloed en opwarming wordt afgeremd (SRM). Deze technieken zijn het meest controversieel omdat ze niet bijdragen aan het verminderen van CO₂. Er kleven veel onzekerheden en risico's aan geo-engineering. Met name rond SRM zijn veel vragen over mogelijke grensoverschrijdende gevolgen. Geo-engineering vereist dan ook een deugdelijk internationaal juridisch kader met heldere internationale afspraken. Dit is nog maar zeer beperkt aanwezig.

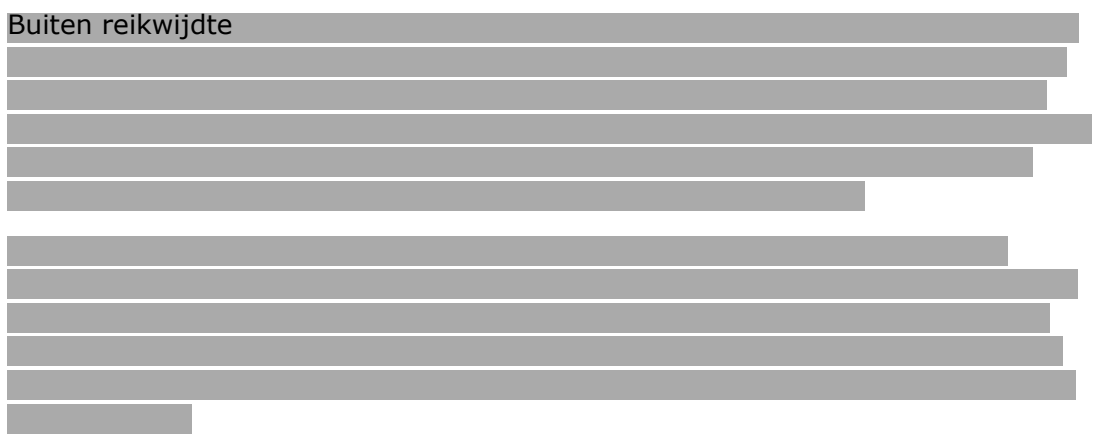
De inzet van NL richt zich daarom op het creëren van de noodzakelijke governance en het ontwikkelen van de nodige wetenschappelijke kennis om een beter begrip te hebben van risico's en opbrengsten van technieken. Het onderwerp gaat in steeds meer fora spelen en de kaderinstructie dient dan ook om de hoofdlijnen van de Nederlandse inzet vast te leggen. Het thema raakt aan het werk van diversen ministeries. Deze instructie is dan ook tot stand gekomen op initiatief van BZ, in samenwerking met I&W en met de input van OCW, EZK, LNV en DEF. Omdat de ontwikkelingen zo snel gaan, zal de instructie in ieder geval elke twee jaar geactualiseerd moeten worden.

Alle deelnemers benadrukken het belang van deze kaderinstructie. OCW gaat in op betrokkenheid KNAW en biedt aan op dit punt nauw samen te werken. Naar aanleiding van een vraag van FIN licht 5.1.2.e toe dat geo-engineering een combinatie is van bewezen technologieën en nog lopend onderzoek. EZK geeft aan dat geo-engineering een heel breed raamwerk is, en stelt de vraag of internationale afspraken nodig zijn voor territoriaal beperkte methodes.

5.1.2.e stelt vast dat de kaderinstructie geo-engineering voor twee jaar wordt vastgesteld door de CoRIA en dat er daarna een review zal plaatsvinden.

7. Rondvraag en sluiting

Buiten reikwijdte

De voorzitter sluit de vergadering. De volgende vergadering van de CoRIA staat gepland voor woensdag 1 december a.s..